

Wojciech Witkowski

XVIII-wieczny zbiór formuł prawnych Grodu Lubelskiego

Rocznik Lubelski 16, 143-153

1973

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH WITKOWSKI

XVIII-WIECZNY ZBIÓR FORMUŁ PRAWNYCH GRODU LUBELSKIEGO

I

W 1768 r. w Lublinie wydany został drukiem zbiór formuł prawnych, ułożony przez ówczesnego wiceregenta kancelarii grodzkiej lubelskiej, Szymona Zagórskiego. Pełna nazwa jego brzmiała: „*Formulae juridicae inducendis et conficiendis transactionibus accomodatae legibus regni conformes ac in castro Lublinensi usitate cura et impensis Simonis Zagorski Vice Regentis castrensis Lublinensis luci publicae traditae. Cum facultate superiorum. Lublini typis S. R. M. Collegii Societatis Jesu*”. Liczył 203 strony plus 7 nieliczbowanych. Wydany został po raz drugi w Lublinie w 1774 r. w drukarni rządowej i po raz trzeci, także w Lublinie, w 1786 r.

Dotychczas zbiór ten uchodził uwadze uczonych. Pomiął go S. Kutrzeba w *Historii źródeł dawnego prawa polskiego*. Wzmiankował o nim tylko J. Riabinin w pracach: *Lublin w księgach wójtowsko-lawnicznych XVII—XVIII w.* (Lublin 1928, s. 20) i *Materiały do lubelskiego słownika aktowego* (Lublin 1934, s. 1).

Na skutek obniżenia ogólnego poziomu kultury i natężenia formalizmu prawniczego zbiory zamieszczające formuły prawne były w XVIII w. zjawiskiem dość częstym. Zresztą już znana ustawa *Formula Processus* z 1523 r. zawierała formuły pozwów, rekognicji, wpisów. Od przełomu XVI i XVII w. poczynając, spośród ważniejszych prac autorów-prawników, którzy je zamieszczali, warto wymienić: Jana Januszowskiego i jego *Statuta, prawa i konstytucje koronne...* (Kraków 1600), Teodora Zawackiego autora *Formula processus* (Zamość 1602)¹, *Processus iudiciarius Regni Poloniae* (Warszawa — wydania 1612—1647), *Compendium, to jest krótkie zebranie wszystkich a wszystkich praw, statutów i konstytucji koronnych aż do roku 1613 inclusive* (Kraków 1614), dalej — Grzegorza Czaradzkiego z *Procesem sądownym ziemskiego prawa koronnego z formularzem łacińskim pozwów i condemnat* (Warszawa 1636), Stanisława Łochowskiego *Processus iudicialis granicialis* (Kraków 1641) i Jana Nixdorffa *Opuscula juridico-practica Regnum Poloniae terrasque Prussiae Regalis concernentia* (Gdańsk 1685). W XVIII stuleciu dochodzą do nich Mikołaja Zalasowskiego *Ius Regni Poloniae* (Poznań 1700—1702),

¹ Pracę tę wymienia K. Estreicher w *Bibliografii Polskiej*, t. I (ogólnego zbioru t. VIII), Kraków 1882, s. 128, a także S. Kutrzeba w *Historii źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów—Warszawa—Kraków 1925, s. 67—68. Nie zajmujemy się nią jednak, gdyż na podstawie informacji z Centralnego Katalogu Starych Druków Biblioteki Narodowej nie jest notowana w żadnej bibliotece w Polsce. Natomiast, jak stwierdzono w czasie druku, w Bibl. Zakładu Narod. im. Ossolińskich PAN znajduje się praca tegoż Zawackiego *Sequitur formula processus iudicarii...*, która jest, być może, wyżej wspomnianym dziełem.

Michała Słońskiego *Accessoria, statut i konstytucje...* (Lwów 1758), Marcina Paciorkowskiego *Regula processus granicialis campestris Regni Poloniae* (Lublin 1760) i wreszcie Teodora Ostrowskiego *Prawo cywilne narodu polskiego* (Warszawa 1784 i 1787)².

Wydawanie formuł aktów prawnych, zwłaszcza w wieku XVIII, przy jednoczesnym braku opracowań prawa polskiego słabo świadczyło o poziomie ówczesnej jurysprudenckiej³. Spełniały one przede wszystkim, jak się wydało, rolę praktyczną w obrocie prawnym. M. Słoński w *Accessoriach* uzasadnił zamieszczenie formuł w ten sposób: „Formularze transakcyj różnych i w używaniu najczęstszych tu położyłem, byś w tym, co długą praktyką musiałbyś nabywać, w krótkim czasie mógł profitować”⁴.

Ze względu na posiadane, w XVIII w. już generalnie, przez grody tzw. prawo wieczności, oznaczające uprawnienia do utwierdzania aktów alienacyjnych ziemi szlacheckiej, coraz bardziej stawała się niezbędna znajomość formuł prawnych tychże aktów przez urzędników grodzkich⁵. Poza tym do ksiąg grodzkich wnoszono wymagające odpowiednich formuł i inne akta woli prywatnej (testamenty, plenipotencje itp.), a także zeznania o dokonanych czynnościach sądowych, protesty o naruszenie praw publicznych bądź prywatnych, oblatowano niejednokrotnie akta publiczne. Wpisów tych dokonywała stale urzędująca kancelaria grodzka⁶. Będący jej faktycznym kierownikiem regent wraz z wyższymi urzędnikami kancelaryjnymi, wiceregentem, susseptantem czy subdelegatem byli władni przyjmować wszelkie wpisy, a pozostałe czynności pomocnicze, jak przepisywanie z protokołu w induktę, lektę i inne spełniała cała plejada niższych urzędników noszących różne nazwy — inducentów, lektantów, ingrossantów, ekstradentów, skrybów⁷. Na konieczną znajomość przez nich formuł prawnych, a i ich różnorodność, trafnie zwróciła uwagę J. Bielecka, pisząc: „Jedną z najważniejszych umiejętności urzędnika kancelarii sądów pierwszej instancji, oprócz poprawnego pisania i znajomości łaciny, było opanowanie formuł wpisów. Ogólne wytyczne co do brzmienia formuł wpisów dawały statuty i kodeksy prawne, ale rozwi-

² Wiele formularzy sporządzonych i używanych w poszczególnych kancelariach znajduje się w rękopisach. Por. S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 67—68 i 279—282.

³ Por. J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, cz. I, Wrocław—Warszawa 1958, s. 279.

⁴ M. Słoński, *Accessoria statut i konstytucje...*, Lwów 1758, Do czytelnika, nlb. Ciekawe, że Słoński był także urzędnikiem woj. lubelskiego, mianowicie wiceregentem grodu lukowskiego.

⁵ Por. A. Gąsiorowski, *Tak zwane prawo wieczności w dawnej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1970, t. XXII, z. 2, s. 31.

⁶ Por. S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 140—143.

⁷ Zwierzchnikiem kancelarii był starosta grodowy bądź jego zastępcy. Pisarz grodzki już od XVI w. stał się raczej urzędnikiem sądu urzędu i reprezentował jedynie kancelarię na zewnątrz. Wyżsi urzędnicy kancelaryjni musieli być szlacheckiego pochodzenia, mieć osiadłość w województwie. Niżsi nie. Ogół niższych urzędników zwano palestrą. Por. T. Ostrowski, *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, Warszawa 1787, s. 28, 33; O. Balzer, *Kancelaria i akta grodzkie w wieku XVIII*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1881—1882, t. 9—10, s. 902—908; P. Dąbkowski, *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” 1926, t. III, z. 2, s. 7—10, 15—20; J. Bielecka, *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XVI—XVIII w.*, „Archeion” 1954, t. XXII, s. 149; Tąże, *Kancelaria grodzka wielkopolska w XVI—XVIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1957, t. I, s. 131—134.

jała je z biegiem czasu praktyka kancelarii; stąd znaczne różnice w poszczególnych dzielnicach Polski.”⁸ Uczenie się więc formuł było jednym z elementów wykształcenia prawniczego (przede wszystkim w XVIII w.). Wśród palestry kancelaryjnej znajdowała się często młodzież szlachecka, która poznając w kancelarii praktykę prawną, zaprawiała się do służby publicznej. Nawet projekt kodeksu Andrzeja Zamoyskiego z 1778 r. przewidywał (idąc w dużej mierze za dawną praktyką), iż praktyczna nauka kancelarzysty powinna obejmować przepisywanie dokumentów, sporządzanie wzorów transakcji, czytanie akt i formuł. Formularz miał się zawsze znajdować w kancelarii⁹. Inna rzecz, że wiedza prawnicza nabyta w ten sposób była wąska. Zauważali to już współcześni. Piszący w XVIII w. Franciszek Radzewski tak scharakteryzował wykształcenie prawnicze: „[...] oddadzą do kancelaryi szlacheckiego syna, jego wszytka szkoła pisać i przepisywać seksterny i byle zrozumiał terminy prawne, miał dobrą pamięć i wymowę, głos dobry, juźci główny jurysta.”¹⁰ Wydaje się też, iż ogół społeczeństwa, zwłaszcza szlachta, przywiązująca dużą rolę do formalnego ujmowania prawa, chętnie korzystała z wszelkiego rodzaju prac zawierających formuły, jako praktycznej pomocy przy sporządzaniu aktów prawnych. Stąd popularność (mierzona m. in. ilością wydań) tego typu wydawnictw — Zawackiego, Słońskiego, Ostrowskiego, a nawet Zagórskiego. Na tle niskiego poziomu znajomości prawa nabierały zbiory formuł tego typu specjalnego znaczenia, o ile rzeczywiście odzwierciedlały obowiązujące prawo; przyczyniały się do poszerzenia znajomości prawa wśród społeczeństwa i są dzisiaj po części odbiciem praktyki prawnej swoich czasów.

Jak już na wstępie wspomniano, w 1768 r. gród lubelski doczekał się swojego drukowanego formularza.

II

Szymon Wojciech z Zagórzan Zagórski¹¹, gdyż tak pisał się autor zbioru, właściwą karierę urzędniczą na terenie woj. lubelskiego rozpoczął w Łukowie w 1760 r., będąc mianowany tam wiceregentem kancelarii grodzkiej¹². Już jednak w 1761 r. przeniósł się do Lublina i został subdelegatem w kancelarii grodu. Nominacja starosty lubelskiego — był

⁸ *Organizacja i działalność kancelarii...*, s. 149—150.

⁹ Por. P. Dąbkowski, *op. cit.*, s. 20—21, 41.

¹⁰ F. Radzewski, *Kwestie polityczne obojętne...*, b.m. 1743. Przedmowa. Cytat za J. Michalskim, *op. cit.*, s. 281.

¹¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej — WAPL), Księgi grodzkie lubelskie (dalej — Ks. grodz. lub.), sygn. 362/21521, k. 226.

¹² Przedtem był jednym ze skrybów w kancelarii grodzkiej lubelskiej. Znane są wpisy do ksiąg grodzkich dokonywane przez niego w 1758 r. Biblioteka Łopacińskiego w Lublinie, rkps 1730; Według aktu instalacji na wiceregenta miał Zagórski obowiązki następujące: [...] Dans et concedans eorumque generoso vices-regenti plenarium potestatem decreta tribunalitia terrestria et castrensia excipiendi, inquisitiones traditiones bonorum et quamvis muni vicesregentem de lege respicientia praesentis nihilominus super id munus corem officio castrensi Lublinensi Lucoviensi prestanda juramento per agendi [...]”, WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 355/21514, k. 586.

nim wówczas (od 1743 r.) Jan Jakub Zamojski¹³ — tak określała jego uprawnienia: „*Dans et concedans eidem generoso subdelegato plenariam potestatem decreta tribunalitia terrestria et castrensia exequendi, condescensiones expediendi, inquisitiones traditiones bonorum et quavis munia subdelegatum de lege respicientia provido nihilominus super id munus coram officio castrensi Lublinensi perstando juramento per agendi.*”¹⁴ Przysięgę subdelegacką złożył przed podstarostą lubelskim Antonim z Gołębek Jezierskim¹⁵. Stanowisko pisarza grodzkiego zajmował wtedy Mikołaj Stanisław Kostka Nieprzecki¹⁶. W kancelarii urząd regenta piastował S. Buczyński¹⁷, funkcje zastępców z tytułem wiceregentów pełnili: Stanisław Kłembowski i (od 1763 r.) Aleksander Nieprzecki¹⁸. Subdelegatów było kilku. Wraz z Zagórskim urzędy te dzierżyli: Jan Jaworski, Jakub Kajetan Jamiszowski, Szymon Stanisław z Gołębek Jczierski, Jan Wojeński, Ludwik Konstanty Wysocki¹⁹. Musiał S. Zagórski wyróżniać się w pracy skoro w 1766 r. objął urząd wiceregenta²⁰. W grodzie również zaszły pewne zmiany. Podstarostim był już Stanisław Mikołaj Nieprzecki²¹, pisarzem grodzkim Rafał Józef Badowski²². Miejsce regenta objął od 1765 r. Antoni Suchodolski²³, mając prócz S. Zagórskiego wiceregentów: Jana Kantego Domańskiego i od 1767 r. Kajetana Szczuckiego²⁴. Subdelegaci także po części zostali zmienieni. W latach 1765—1767 przybyli na miejsce poprzednich: Kajetan Skarszewski²⁵, Tomasz Chruściechowski, Andrzej Chyliński, Stanisław Mozyński²⁶.

Na nowym stanowisku dał się poznać Zagórski jako urzędnik dbający o właściwy tok pracy w kancelarii, w której do tej pory nie działał najlepiej. Świadczą o tym *Desiderya prześwietnego województwa lubelskiego na sejmik przedsejmowy convocationis...* z 1764 r., w których szlachta podała, iż „[...] w grodzie naszym lubelskim fortun naszych po-

¹³ J. Riabinin, *Rada miejska lubelska w XVIII wieku*, Lublin 1933, s. 7.

¹⁴ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 361/21520, k. 691; Według Kutrzeby subdelegat powołany był do przeprowadzania czynności sądowych poza sądem, zwłaszcza egzekucji i kondescencji. Por. S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie. Teka grona konserwatystów Galicji zachodniej*, t. III, Kraków 1909, s. 32.

¹⁵ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 361/21520, k. 694.

¹⁶ Zakł. Dok. PAN w Krakowie, Teki Pawińskiego nr 9. Akta sejmikowe województwa lubelskiego, t. IV, 1698—1793 (dalej T. Paw.), laudum z 16 września 1760 r. i laudum z 13 września 1763 r.

¹⁷ *Tamże*, laudum z 16 września 1760 r.

¹⁸ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 55, k. 84. Sumariusz oblat grodzkich lubelskich 1700—1794 sporządzony przez Jana z Dukli Romana, archiwistę lubelskiego w I poł. XIX wieku; także WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 362/21521, k. 794.

¹⁹ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 55, k. 80—81. Sumariusz oblat...; sygn. 362/21521, k. 694; sygn. 363/21522, k. 956; Prawo wieczności uzyskał gród lubelski w 1631 r. *Volumina Legum*, t. III, s. 688.

²⁰ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 175/21133, k. 32. Obowiązki wiceregenta grodu lubelskiego były analogiczne do obowiązków wiceregenta łukowskiego.

²¹ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 55, n.p. (pod literą N). Zbiór nazwisk szlachty znajdującej się w aktach lubelskich (z oblat grodzkich lubelskich) dawnych, wypracowany przez Jana z Dukli Romana, archiwistę w Lublinie od 16 VI 1838 r.

²² WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 381/21540, k. 681.

²³ *Tamże*, sygn. 55, k. 86. Sumariusz oblat...

²⁴ *Tamże*, k. 89—90.

²⁵ *Tamże*, sygn. 381/21540, k. 262.

²⁶ *Tamże*, sygn. 175/21133, k. 48 (1766 r.), k. 21 (1767 r.), k. 87 (1767 r.).

steritas śladu mieć nie będzie, że indukty od lat kilku już nie masz, kopie dawne poniewierają się i giną. Imć pan regent znaczy mając prowent, żadnego nie ma starania, obcemi z inszych województw osobami kancelaryę osadza, więc należy succurere tak wielkiemu nas wszystkich obywatelów niebezpieczeństwu [...]”²⁷. Już w 1767 r. oskarżył Szymon Zagórski przed urzędem grodzkim podległą mu palestrę kancelaryjną o to, że kopie, feriarze przez nich używane brane są z archiwum i nie zwracane, następnie inne akta, jak też suscepty i indukty „[...] istotnie zabierają bez pozwolenia, trzymają u siebie i za pozwoleniem nie odsyłają i albo komukolwiek wydają, albo ukrywają lub też nie wiedzą, gdzie się znajdują [...]”. Palestranci zobowiązali się i potwierdzili to przysięgą, iż w określonym terminie wszystkie akta należycie uporządkowane zwrócą do jego rąk lub subdelegatowi Andrzejowi Chylińskiemu²⁸. W tymże roku starosta lubelski wydaje pod jego adresem *Ustawę porządku kancelaryi grodzkiej lubelskiej po wziętej wiadomości o dawniejszych nieporządkach w aktach tejże kancelaryi 20 Juli 1767 r. uczynioną*²⁹. Wędług niej m. in. wszystkie transakcje miały być sporządzane w kancelarii, porzucane akta ułożone w archiwum, księgi indukty pouzupełniane, lekty ekstraktów wykonywane przez urzędników znających dobrze formuły. Wiceregent powinien być być zawsze obecny w kancelarii, decydować o rozdawaniu ekstraktów, trzymać klucze od archiwum.

Jednym z dowodów dbałości wiceregenta o kancelarię był na pewno sporządzony w 1768 r. omawiany formularz.

W czasie konfederacji barskiej Zagórski odstąpił od jej aktu, manifestując w maju 1768 r. w grodzie warszawskim: „Stanawszy oczywiście ur. Szymon Zagórski, wiceregent grodzki lubelski, przed urzędem i księgami niniejszymi zabiegając całości akt publicznych grodzkich lubelskich tudzież bezpieczeństwu swemu, ile przy tychże aktach miejscową funkcją obowiązany i przysięgły oświadcza pilność w ten sposób. Iż manifestant będąc przymuszony od niektórych obywatelów województwa lubelskiego, ażeby sposobem oblaty uniwersały konfederacji barskiej przyjął, przez gwałtowne naleganie i pogróżki zadosyć żądaniom tychże obywatelów to uczynić musiał i podobnym ze przymuszeniem do podpisu na akt Konfederacyi Województwa Lubelskiego przyciśniony został, za czym jako od tego zupełnie odstępuje, tak powtórnie w pilności swojej o przymuszenie manifestuje się.”³⁰ W roku 1769 po raz pierwszy, a w 1771 r. drugi raz obwołano Zagórskiego komisarzem Komisji Województwa Lubelskiego dla Furażu Wojsk Rosyjskich³¹. Natomiast w rok później został podwojewódzimi ziemi łukowskiej, opuszczając w tychże latach kancelarię³². W 1774 r. tytułem kaduka otrzymał po Łukaszu Rogowskim, łowczym mściślawskim, 40 tys. złp³³. W roku następnym kupił wraz z żoną Ur-

²⁷ T. Paw., laudum z 6 lutego 1764 r.

²⁸ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 390/21549, k. 12.

²⁹ *Tamże*, k. 51. Tryb pracy w kancelariach grodzkich często organizowały i korygowały zarządzenia starostów. Por. J. Bielecka *Kancelaria grodzka wielkopolska...*, s. 127.

³⁰ WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 393/21552, k. 177.

³¹ T. Paw., laudum z 30 kwietnia 1771 r.; także WAPL, Ks. grodz. lub., sygn. 55, k. 96. Sumariusz oblat...

³² *Tamże*, sygn. 403/21562, k. 122—123.

³³ *Tamże*, sygn. 408/21568, k. 813. Udowodnienie swych praw nie przyszło mu łatwo. Kaduk otrzymał w 1773 r., lecz niejaki Antoni Ostrowski sprzeciwił się temu.

szulą z Węgierskich sołectwo od Jana i Anny z Pawłowskich Cześniaków latyczowskich położone we wsi Uhnin w starostwie parczewskim, obejmujące: „[...] łan wybraniecki [...] ze wszystkimi do niego przynależnościami, to jest polami, łąkami, lasami, zasiewami, wodami i innymi pożytkami [...] niemniej z dworkiem i wszelkimi budowlami [...]”³⁴.

III

Zbiór swój dedykował Zagórski staroście lubelskiemu Janowi Jakubowi Zamojskiemu³⁵. Według tytułu pracy były to *Formuły prawne stosowane dla przeprowadzenia i sporządzania umów, dostosowane do praw Królestwa i używane w grodzie lubelskim...* Cel ich wydania określił sam autor we wstępie: „Nic nie wydaje mi się, że mogłoby być przeze mnie dokonane, dla Ciebie (tzn. J. J. Zamojskiego — W. W.) bardziej wdzięczniejsze, dla obywateli bardziej pożyteczne, dla mnie zaś bardziej odpowiedzialne, jak ten tom formuł, które mają być spisywane i dokonywane prawidłowo i zgodnie z prawem. Tego bowiem żądałeś Jaśnie Wielmożny Panie, który polecałeś ułożone na piśmie prawa zachowywać w największym porządku, tego życzyli sobie i bardzo życzą obywatele pragnący prawa swoje w najlepszych formach wyrażać, tego domaga się ratio mojego urzędu [...]”, zaś w innym miejscu dodał, iż poświęcił swą pracę dobru powszechnemu, „[...] najbardziej zaś dobru tych, którzy wstępują do grona prawników”.

Właściwy formularz składał się jakby z dwóch części — pierwszej, podstawowej, liczącej 115 formuł wpisów wraz z ważniejszymi uwagami do sporządzania umów, i drugiej, zawierającej niektóre kwestie dotyczące procesu, terminy dni sądowych całego roku, wykaz niedziel w wielkim poście i po Wielkanocy. Jedenaście formuł było w języku polskim, pozostałe, a także inne informacje prawnicze w języku łacińskim³⁶. Układ formuł w zbiorze nie wykazywał wyraźnych cech świadczących o istnieniu merytorycznie lub formalnie uzasadnionego planu przy jego sporządzaniu. Wydaje się tylko, że intencją autora było zgrupowanie obok siebie formuł podobnych w treści lub formie, np. *advitalitas mutua*, *advitalitas simplex* i *advitalitas simplex altera* (s. 42—48), *debitum simplex* i *debitum cum provisione* (s. 8—12), a także wszystkich formuł w języku polskim. Ale z drugiej strony formuły dotyczące np. darowizny, były już

wnosząc do grodu lubelskiego protest i „[...] sumę czterdzieści tysięcy zł pol. u J. W. Ks. Lubomirskiego, wojewody lubelskiego będącą, et sub jus caducum podpadającą zaaresztował a takowym sposobem odebranie tej summy legitimo donatariae zatamował”. Dopiero więc „Centralna Konfederacya, skracając kłótnie i niepotrzebne processa między obywatelami wyżej wyrażony manifest przez ur. Antoniego Ostrowskiego swoim i innych niby konsulecessorów imieniem zaniesiony uchyla, areszt zaś na sumę czterdzieści tysięcy zł pol. założony rozwiązawszy on, że zniósłszy kasuje, a odebranie i podniesienie tej summy od J. W. X. Wojewody lubelskiego ur. Szymonowi Zagórskiemu, Podwojewódzkiemu ziemi łukowskiej, bez żadnej przeszkody od kogokolwiek bądź wolne ostrzega i determinuje. Dan w Warszawie dnia 5 mies. maja 1774 r. Adam Łódzia X. Poniński. Marszałek Gen. Konfeder. Koronnej i Sejmowej.”

³⁴ Tamże, sygn. 415/21575, k. 5.

³⁵ *Formulae Iuridicae... Simonis Zagorski...*, Lublin 1768, wstęp, nlb.

³⁶ Tamże, *passim*.

porozrzucając: *donatio in latissima forma* (s. 13), *donatio granarii* (s. 41), *donatio subditi* (s. 62), *aprobatio donationis* (s. 63), *redonationis forma* (s. 80) i *oblata donationis* (s. 156). O niezachowaniu systematyki świadczy także fakt braku rzeczowego spisu treści, zastąpionego przez alfabetyczny indeks³⁷.

Zbiór zawierał formuły różnorodnego rodzaju. Pod względem treści mieścił w sobie wzory aktów prawa prywatnego, procesowego i publicznego wpisywanych do ksiąg grodzkich. Zakres formuł był szerszy niż wskazywał na to tytuł pracy. Przede wszystkim należałoby w nim wyróżnić dużą ilość formuł wpisów aktów woli prywatnej — tak jednostronnych, jak i dwustronnych. Z ważniejszych więc były m. in.: *reformatio*, *forma plenipotentiae*, *manumissio subditi*, *inscriptio tutorae*, *forma condendi testamenti ultimae dispositionis*, *oblata testamenti*, *abrenuntiatio*, dalej: *donatio in latissima forma*, *advitalitas mutua*, *cessio de iure advitalitio*, *aringa contractus resignationis*, *forma conscribendae intercisae nuptialis*, *forma contractus obligatorii*, *forma complanationis*, *traditionis oblata*, *forma compromissi*, *forma scripti alicuius*. Następnie cała grupa wzorów wpisów czynności sądowych, jak: *intromissio*, *dilatatio pro maiori*, *banitio perpetua*, *forma aresti*, *forma requisitionis*, *forma visionis*, *aringa citationis sub tempus interregni pro iudicis capturalibus*, *decreti extraditio*, *subscriptio authentici*, *publicatio banitionis*, *actus executionis vel condensationis oblata*, *actus executionis*, *forma propositionis in tribunali regni ex termino tacto*, *prorogationis forma* i inne. Dalej formuła wpisu protestu — *manifestationis per officialem coram subdelegato*, i przy manifestach często występujące *praesentatio corporis*, *forma praesentationis corporis exsanguis*, *obductionis aringa*, *commonstratio vulnere aut concussionum*, *equi praesentatio*, *forma praesente bovum aut equorum cum taxatione*. I wreszcie wpisy dokumentów publicznych: *aringa nonnullarum oblatarum laudi*, *puncti laudi extraditio*, *oblata instructionis palatinatus*, *punctum taryffae subsidi caritativi*, *punctum tariffae lanealis simul et salinae*, *punctum instructionis* itd.

Konsekwencją różnorodności formuł, wynikającą zresztą z ich treści i charakteru, była niejednorodność form, w jakich one występowały. Formuły, najczęściej aktów woli prywatnej i procesowe, były podane w postaci całkowitej (takie, jak *advitalitas mutua*, *reformatio*, *forma plenipotentiae* i in.); oprócz nich szereg formuł występowało w formie częściowej z odesłaniem przeważnie do innych. Odsyłacz zamieszczony był w tekście bądź w zakończeniu formuły. Przykładem najciekawszym była formuła *debitum cum libera inequitatione*, mająca kilka różnych zwrotów delegacyjnych: *scribatur ex simplici debito ad haec verba arestare*; *scribatur ex donatione ad haec verba spectabant et concernebant iisdemque uti fruebatur*; *scribatur ex donatione ad haec verba in omni iudicio*; *scribatur ex simplici debito ad haec verba pro quo quidem vadio taliter ad solvendum succubito*; i w zakończeniu *scribatur ex roboratione simplici ad finem*. Odrębną formę miały wzory klauzul przewidzianych przy oblatowaniu, głównie akt publicznych, ale także i prywatnych. Podobnie odrębną miały wszelkiego rodzaju wpisy (extraditiones).

Część drugą zbioru, niewielką, bo liczącą 16 stron, tworzyły już

³⁷ Stąd uzasadniony będzie brak przypisów przy omawianiu poszczególnych rodzajów formuł w tym zbiorze.

wspomniane niektóre zagadnienia procesowe. Nie zostały one wyodrębnione w jakiś szczególny sposób, lecz po prostu zamieszczone pomiędzy poszczególnymi formułami (s. 172—188). Było to w formie krótkiego opisu omówienie poszczególnych instancji i akcesoriów procesowych. Mia nowicie następowały w kolejności po sobie: *instantia prima*, *experiantur*, *comparitio*; *in causa vero facti*; *pariter in causa potioritatis*; *obiectio*; *plenipotencia*; *delator*; *regestrum*; *inscriptio*; *assignatio tutorum*; *dilatatio infirmitatis*; *remissa ex quo iudex*; *comportatio*; *adcatitatio*; *procede*; *respondeactor*; *directe respondeactio*.

IV

Jak praca Zagórskiego wyglądała na tle innych wydawnictw tego typu będących w użyciu w XVIII w.? Przede wszystkim formuły w nich zawarte były drukowane jako swego rodzaju dodatki. Tak robił już Jan Januszowski, dając we wspomnianym dziele formy zapisów (sposób zapisu zamiany dóbr, sposób zapisu wiecznego sprzedania dóbr, obyczaj darowania wiecznego i in.³⁸, podobnie T. Zawacki dołączył do *Processus iudiciarius* formuły czynności prawnych — *de commutatione*, *de venditione*, *de donatione* i in. i formuły pozwów³⁹. Tenże w swym *Compendium* podał w języku polskim wzory zapisów i pozwów⁴⁰. G. Czaradzki zamieścił formuły różnych pozwów, wzory wyroków i postanowień sądowych⁴¹. W obszernym dziele J. Nixdorffa *Opuscula juridico — practica...* dwie ostatnie części traktowały o formułach, jednak przede wszystkim pruskich. Jedna zawierała formuły sądowe (*formarum iudicialium*), będące komentarzem do zamieszczonego w tej pracy *Compendium processus iudicarij...*, druga podawała wzory czynności prawa prywatnego (*formarum extraiudicialium*)⁴². Podobnie prawnicy XVIII-wieczni: M. Zalasowski w *Ius Regni Poloniae* przy omawianiu poszczególnych instytucji prawnych ułokował wzory różnych czynności prawnych — *forma commutatio*, *forma inscriptionis venditionis bonorum* i in.⁴³ M. Paciorowski, opisując proces graniczny, dał formuły pozwów i innych czynności dotyczących się tego procesu⁴⁴. U M. Słońskiego zbiór formuł stanowił trzecią część pracy zatytułowanej *Formulas variarum transactionum ac alia in iure scitu necessaria expendens*⁴⁵. W ten sam sposób T. Ostrowski na końcu *Prawa cywilnego narodu polskiego* przyłączył: *Formy kontraktów, zapisów i niektórych sądowych transakcji koronnych*⁴⁶.

Omawiany zbiór zawierał tylko formuły i traktował je jako podstawową swą treść, należąc w tym wypadku do unikatów.

Był także formularzem bardzo obszernym. Zawierał, jak już wyżej podano, 115 formuł. Dla przykładu: M. Paciorowski zamieścił ich 17,

³⁸ S. 442, 443, 446.

³⁹ *Passim*.

⁴⁰ S. 57 i n., 119.

⁴¹ *Passim*.

⁴² *Passim*.

⁴³ *Passim*.

⁴⁴ *Passim*.

⁴⁵ S. 551—607.

⁴⁶ S. 317—415.

M. Słoński 47⁴⁷, a T. Ostrowski 49. Z dużą liczbą formuł wiązał się i szerszy zakres treściowy. Prawnicy dotychczas, a i później, podawali najczęściej formuły z dziedziny prawa prywatnego (zapisy) — Januszowski, Zawacki, Nixdorff, Zalasowski, Słoński, Ostrowski, albo procesu — Zawacki, Nixdorff, Czaradzki, Paciorkowski, także Słoński i Ostrowski. U Zagórskiego są zaś formuły transakcji i procesowe, a również wzory aktów czynności publicznych (oblaty uchwał sejmików, instrukcje dla posłów, taryfy i in.), Są i dosyć oryginalne formuły, np. *statuitio libero-rum* (s. 53—54), *statuitio amicorum* (s. 54—57) i *statuitio consortis* (s. 57—58). Poza tym inni autorzy formułowali przeważnie wzory „podstawowe” dla danych instytucji prawnych. Charakterystycznym przykładem może być tu Słoński, u którego występuje jedna formuła dla konkretnej instytucji prawnej (z wyjątkiem *formula citationis*) — *formula plenipotentiae*, *formula manifestationis*, *formula reformationis*, *formula cessionis*, *formula mutuae advitalitatis*, *formula donationis*, *formula debiti*, *oblata actus executionis* i inne⁴⁸. Zagórski ujął to szerzej. Niektóre formuły podał nawet w kilkunastu odmianach — 15 rodzajów plenipotencji, inne w kilku — np. wspomniane już wyżej *advitalitas* czy *donatio*, podobnie 2 formy cesji — *cessio cum intromissione*, *cessio de iure advitalitatis*, 2 zastawu — *obligationis forma* i *forma contractus obligatorii*, dalej w 3 formach — *forma compromissi*, *subalterna forma compromissi in causa successionis*, *decreti compromissonalis oblata*.

Na zakończenie warto wspomnieć, iż T. Ostrowski do swego dzieła wziął od Zagórskiego 14 formuł, tłumacząc ich tytuły na język polski. Wszystkie one dotyczyły prawa prywatnego. Były to formuły: intercyzy, skryptu ręcznego, komplancji, kontraktu *resignationis*, przypisu żonie przez męża, cesji z dożywocia dóbr królewskich, zapisu opieki, reindukcji, ewikcji na dobrach i sumach zapisanej, kontraktu zastawnego, działu między sukcesorami, zapisu na wyderkaff, zapisu na dobrach, tradycji dóbr z dekretu⁴⁹.

Poza tym opisując poszczególne instytucje prawne powoływał się Ostrowski na pracę Zagórskiego. Na przykład omawiając zagadnienie dylacji pisał: „[...] kiedy zaś i na długo zawiesza się proces po otrzymanej przez illację dylacji, uczy obszernie już podług praw, już i na zwyczajach gruntujący swoją naukę Zawadzki, Słoński łukowski, Zagórski lubelski (w książce pt. *Formulae Juridicae*) Vices-Gerenci i inni”⁵⁰.

W ten sposób pomyślany, omówiony tu zbiorek, prezentując różnorodne ujęcie formuł tak co do treści, jak i formy, spełniał pożyteczne funkcje praktyczne przede wszystkim w kancelarii grodzkiej. Przyczynił się na pewno do co najmniej poprawności wpisów aktów prawnych. Był także przydatny do nauki dla palestrantów (z tą myślą zawierał chyba m. in. kwestie procesowe), a także i ogół szlachty lubelskiej chętnie z niego musiał korzystać. Był pracą dość popularną i znaną szczególnie na

⁴⁷ Z tym że tylko 29 formuł dotyczyło różnych instytucji prawnych, 18 pozostałych to różnego rodzaju formuły pozwów.

⁴⁸ *Passim*. Zrobił to zresztą świadomie, pisząc w uwagach (s. 606—607): „Observa III: Nie wszystkie tu formularze kładą się, ponieważ jedne są takie, które *eandem formalitatem* mają z położonemi tu, drugie zaś, co mniej są *in usu* i bardziej rzadko się przytrafiają albo też *alieni fori* i *subselli* są.

⁴⁹ *Passim*.

⁵⁰ *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. II, Warszawa 1787, s. 46.

terenі Lublina i Lubelskiego. Nie jest to bez znaczenia, ponieważ w Lublinie odbywały się sądy Trybunału Głównego Koronnego i zapotrzebowanie na tego typu wydawnictwa było znacznie większe niż gdzie indziej, czego dowodem są trzy wydania zbioru w krótkim stosunkowo czasie.

Pragnę serdecznie podziękować dr. Markowi Kuryłowiczowi, pracownikowi Zakładu Prawa Rzymskiego UMCS, za pomoc w dokonywaniu tłumaczeń z języka łacińskiego.

СВОД ЮРИДИЧЕСКИХ ФОРМУЛ В ГОРОДЕ ЛЮБЛИНЕ XVIII ВЕКА

Резюме

В польской юридической литературе 18. века видно было увеличение количества различных сводов, помещающих юридические формулы, но не хватало научных исследований в области права.

Об одном из таких сводов, до сих пор неизвестном, говорится в настоящей статье. Он был составлен для города Люблина Шимоном Загурским и напечатан в 1768 г. в Люблине. В 1774 году появилось его второе издание и в 1786 г. — третье, также в Люблине. Шимон Загурски был на протяжении более десяти лет чиновником люблинской городской канцелярии в должности „субделегата” и с 1766 г. — „вице-регента”. Исполняя свою должность вице-регента, заботился Загурски о правильном ходе работы в канцелярии, которая до того времени плохо была управляема. Он стремился установить тут порядок. Доказательством этого является несомненно сделанный им формуляр. Этот свод разделялся на две части; первая основная часть вмещала в себе 115 формул записей и главные примечания, относящиеся к способу составления договоров, вторая же меньшая часть вмещала некоторые проблемы, касающиеся земского процесса, сроки судебных процессов на весь год, перечень воскресных дней в период великого поста и после пасхи. Одинадцать формул написано было по-польски, остальные же формулы и юридические информации — на латинском языке. По содержанию были это образцы актов частного, процессуального и публичного права, вписываемых в городские книги. Результатом неоднородности содержания этих формул было разнообразие форм помещения их автором. На фоне других издательств такого типа, которыми пользовались в 18. веке, свод Загурского выделялся из-за большого размера и разнообразия формул.

Обсуждаемая книга была популярной, прежде всего, в Люблине и Люблинском воеводстве (важен тут факт, что в Люблине происходили судовые процессы Главного Коронного Трибунала), но не только.

LE RECUEIL DE FORMULES JURIDIQUES DE LA VILLE DE LUBLIN
DU XVIII-e SIECLE

R é s u m é

Le XVIII-e s. dans la littérature juridique polonaise se caractérise, entre autres, par l'accroissement de diverses sortes de recueils contenant des formules juridiques et, en même temps, par le manque d'élaborations scientifiques du droit.

Un des recueils de ce type, jusqu'à présent inconnu et dont s'occupe cet article, a été composé par Szymon Zagórski à l'intention de la ville de Lublin et imprimé dans cette ville en 1768. Sa deuxième publication, celle de 1774, a eu lieu également à Lublin, de même que la troisième, de 1786. Durant plusieurs années, Szymon Zagórski était employé à la chancellerie de ville de Lublin, d'abord en qualité de sous-délégué, depuis 1766 comme vice-régent. À ce dernier poste il s'est fait connaître comme employé ayant soin du cours convenable du travail dans la chancellerie qui n'était pas, jusqu'alors, dirigée très bien; c'est pourquoi il tenait à y introduire un certain ordre, comme le démontre sans doute le formulaire qu'il avait établi. Ce recueil se composait de deux parties: la première — fondamentale, contenant 115 formules d'inscriptions avec les remarques plus importantes se rapportant à la passation des contrats; la seconde — plus petite, comprenant certaines questions relatives au procès foncier, les échéances des jours juridiques de toute l'année, la liste des dimanches du carême et après les Pâques. Il y avait onze formules en polonais, tandis que les autres, y compris d'autres informations juridiques étaient rédigées en latin. Quant au contenu, ce recueil contenait les modèles des actes du droit privé, procédural et public inscrits dans les livres municipaux. Le manque d'uniformité dans le contenu des formules avait pour conséquence la diversité des formes dans lesquelles l'auteur les a écrites. En comparaisons avec d'autres publications de ce type, connues au XVIII-e s., celle de Zagórski se distinguait par son amplitude et la diversité de ses formules. C'était un ouvrage assez connu, surtout dans la ville et la région de Lublin, mais ailleurs aussi. Il faut souligner que dans cette ville fonctionnait le Tribunal Principal de la Couronne, ce fait n'y étant pas sans importance.